

12. Васильев А. А. История Византийской империи Т 1. –СПб.: Алетейя, 2000 – 510 с.
13. Осокин Н. А. История средних веков. – М.: АСТ, 2008 – 672 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мілютін Сергій Юрійович – студент VI курсу факультету педагогіки та психології КДПУ ім. В.Винниченка
Наукові інтереси: військова та політична історія Західної Європи, медієвістика.

УДК 94(100)“14/16”+929Кальвін:326

ЖАН КАЛЬВІН І ПРОБЛЕМА РАБСТВА НА СВІТАНКУ НОВОГО ЧАСУ

Денис ПИСАНИЙ (Луганськ)

Автор поданої статті аналізує погляди Жана Кальвіна на феномен рабства, викладені в трактаті “Наставови в християнській вірі”. Відкидаючи свободу волі априорі, мислитель проголошував, що тілесне рабство не перешкоджає спасінню душі, уважав цей соціальний інститут корисним і не піддавав сумніву його право на існування. Учення Кальвіна розглянуто у взаємному зв'язку з поширенням работоргівлі та її апології в сер. XV – кін. XVII ст. Також показано активну участь adeptів пуританства в практиці рабовласництва та його ідеологічному обґрунтуванні.

Ключові слова: рабство, работоргівля, Кальвін, пуританство, обґрунтування.

Автор данної статті аналізує взгляды Жана Кальвина на феномен рабства, изложенные в трактате “Наставление в христианской вере”. Отрицая свободу воли априори, мыслитель провозглашал, что телесное рабство не препятствует спасению души, находил этот социальный институт полезным и не ставил под сомнение его право на существование. Учение Кальвина рассмотрено во взаимосвязи с распространением работорговли и ее апологии в сер. XV – кон. XVII вв. Также показано активное участие adeptов пуританства в практике рабовладения и его идеологическом обосновании.

Ключевые слова: рабство, работорговля, Кальвин, пуританство, обоснование.

Author of this article analyzes Jean Calvin's views on the phenomenon of the slavery, placed in the tractate “Institutes of the Christian Religion”. Negating the freedom of will a priori, thinker proclaimed, that physical slavery is not obstacle for the spirit salvation, reckoned this social institute useful and hadn't doubts in its right for the existence. Calvin's teaching is examined in booth-side connection with spreading of the slave trade and its apology in the middle of the XV – end of the XVII centuries. An active part of the puritan adepts in the slaveholding practice and its ideological justification also has been showed.

Keywords: slavery, slave trade, Calvin, Puritanism, justification.

Сучасне суспільство просто неможливо уявити без релігії. Виникнувши в прадавні часи первісності, релігійні уявлення в усьому світі за десятки тисяч років зазнали значних змін. Вони ускладнювалися, еволюціонуючи від язичництва до монотеїзму, утворюючи завершені світоглядні концепції, особливе місце серед яких належить світовим релігіям – буддизму, християнству та ісламу. Процес утворення нових конфесій, сект, деномінацій триває і в наші дні. Та попри все розмаїття сучасних релігійних систем і церковних організацій, більшість із них об'єднує одна важлива спільна особливість. Практично кожна релігія свого часу виправдовувала певний соціальний устрій, а часом – і політичну організацію суспільства, де її сповідують (Зокрема, брахманізм тисячоліттями освячував кастову систему в Індії). Та одночасно склалася й протилежна тенденція: соціальні протести також часто набувають саме релігійних форм. Такими, наприклад, були богомільський рух у Болгарії, маздакізм у Сасанідському Ірані та бабідський рух в Ірані Каджарському, тайпінське повстання в Китаї. Перелік цей далеко не повний.

Подібні явища – не рідкість і для сучасного світу, у т. ч. – для нашої країни. Як приклад, можна згадати секту догналітів, яку небезпідставно порівнюють із сумнозвісним “білим братством”. Догналіти (серед іншого) виступають несамовитими поборниками Митного союзу й навіть “закликають Росію та Білорусь увести в Україну війська в разі підписання угоди про асоціацію з ЄС” [1].

Зважаючи на викладене вище, дослідження, спрямовані на виявлення “соціальної платформи” у творчій спадщині засновників релігійних конфесій (зокрема, їхній поглядів на стосунки влади з народом, стосунки між різними соціальними групами, оцінка тих чи інших суспільних інститутів), мають велику актуальність не лише в теоретичній, а й у практичній площині. Особливо це важливо на етапі генези нових релігійних рухів.

Вельми цікавим у цьому плані є протестантизм. Торік виповнилося 495 років із початку Реформації. Розпочавшись як релігійний розкол, цей феномен фактично переріс у широкомасштабну боротьбу за оновлення та демократизацію всіх сфер життєдіяльності. Завдяки своєму світовому впливу вона “стала серцевиною новітньої історії західного світу. Більше того, вона прямо чи опосередковано впливає й на весь світ сучасний” [2]. Поза всяким сумнівом, боротьба, що точилася тоді, кардинально змінила духовне обличчя Європи та знаменувала народження нової, буржуазної моралі. Зокрема, неважко помітити таку закономірність. Країни, де перемогла Реформація (Англія, Голландія), досить швидко ставали на шлях первісного нагромадження капіталу. Але, як відомо, цей процес був пов'язаний із великою кров'ю. Адже те, що одним приносило вигоду, іншим передвіщало тяжкі страждання. До цих інших, насамперед, належали раби. Проте вже батьки-засновники Реформації, Лютер і Кальвін, до рабства ставилися ... досить лояльно.

Історіографія, присвячена проблемі Реформації в цілому та Жану Кальвіну зокрема, є вельми численною і розгалуженою. Так, значну користь для осмислення сутності цього епохального феномена мало опрацювання нами узагальнювальних праць англійського історика Чарльза Бірда (1897), а також німецького священика Йозефа Лортца (1929) [2 – 3]. Що стосується ставлення протестантських лідерів до інституту рабства, то цього аспекту опосередковано торкалися, зокрема, видатні західні вчені-історики сер. ХХ ст. Ерік Вільямс, Герберт Аптекер і Вільям Фостер [4 – 6]. Також варто згадати праці радянських дослідників історії церкви в західному світі – Йосипа Григулевича та Альбіни Кислової, що творили відповідно в періоди пізнього “застою” та “перебудови” [7 – 8].

Але, по-перше, усі вони опрацьовували переважно період ХVII – ХVIII ст. По-друге, згадані фахівці наводили факти, що цікавлять нас, у контексті історії своїх країн або ж загальної панорами церковного минулого. І, нарешті, по-третє, відомості про ставлення представників протестантського духівництва до невольництва наводилися здебільшого для посилення драматизму в оповіданні та побудові “історичної інтриги”.

В історичній науці сучасної України нечисленні розвідки з проблеми рабства й работоргівлі ХV – ХІХ ст. було присвячено суто “практичним” сторонам цих феноменів (зокрема, статті О. І. Галенка та В. В. Доліда) [9 - 10]. Автор цієї статті в попередніх публікаціях підійшов до розгляду проблеми, висвітливши ставлення до рабства й работоргівлі католицької церкви, а також фундатора Реформації Лютера [11 – 13].

У статті, що подається, ми ставимо за мету надалі заповнювати наявні прогалини й проаналізувати ставлення Жана Кальвіна до феномена рабства в контексті ключових віх поширення й осмислення цього інституту в середині ХV – середині ХVII ст.

Та перш ніж розглядати позицію Кальвіна щодо феномена рабства, схарактеризуємо коротко місце цього явища в сучасному йому суспільстві. У середині ХVI ст. Західна Європа аж ніяк не нагадувала “невільницький ринок”. Про рабство в буквальному сенсі слова на більшій частині континенту давно забули. Та й феодальна залежність селян за минулі століття суттєво пом'якшилася. Тим не менш, інститут невольництва міцно увійшов у життя багатьох європейців. Це було пов'язано з початком епохи Великих географічних відкриттів.

Перших чорношкірих рабів на узбережжі Африки захопили 1441 р. португальські моряки. Півстоліття невольників увозили до цієї країни. Африканські раби витривалі, проте беззахисні, уходили в моду серед місцевих вельмож. Зажили славу героїв свого часу здобувачі “живого товару” Антан Гонсалвіш, Жил Еаніш, Нунью Тріштан, Лансароте. Відкриття Америки та початок господарського освоєння величезного Нового Світу європейськими колоністами призвело до стрімкого зростання попиту на негрятянських рабів.

Показово, що процес поневолення африканців було схвалено католицькою церквою. Про це, зокрема, свідчать булли “Dum Diversas” (1452) і “Romanus Pontifex” (1455) папи римського Миколи V (1447 – 1455) [14 – 15]. У цих умовах спостерігалася активізація інтересу до феномена рабства в суспільній думці. Великий внесок в осмислення проблеми невольництва зробили світські мислителі. При цьому слід мати на увазі, що поняття “рабство” трактувалося вельми широко.

Так, англійські “титани думки” Томас Мор (1478 – 1535) і Томас Гоббс (1588 - 1679) підходили до нього зі суто практичного погляду, створюючи образи “ідеального рабства в ідеальній державі” [16 – 17]. Водночас інші філософи головну увагу приділяли поневоленню

людського духу. Цьому, наприклад, присвячено трактат Етьєна де Ла Боесі (1530 – 1563) “Роздуми про добровільне рабство” (1548) [18]. Сутність же “морального рабства” найчіткіше висловив у наступному столітті Бенедикт Спіноза (1632 – 1677): “Той, хто обурюється лише своїми примхами та не здатен ані побачити, ані зробити нічого, що для нього корисно, той є рабом найвищою мірою” [19, с. 319].

Батько-засновник Реформації Мартін Лютер (1483-1546) висвітлював рабство в обох зазначених аспектах. Зокрема, стосовно тілесного рабства він відзначав: “Передбаченням і провидінням Господнім було призначено (що потім і виповнилося), щоб один був рабом, а інший – господарем” [20, с. 452]. Що ж до людського духу, то навіть у юридично вільної людини воля не може “похвалитися” свободою та незалежністю: “Воля людська міститься десь посередині між Богом і сатаною, неначе тяглова худоба. Якщо заволодіє людиною Господь, то вона охоче йде туди, куди Господь забажає..., якщо ж заволодіє нею сатана, вона охоче піде туди, куди сатана забажає... За духом... стаємо ми рабами і бранцями” [20, с. 332].

Наведені судження набули подальшого розвитку й були значно доповнені у творчості іншого видатного протестантського лідера – Жана Кальвіна (1509 – 1564). Молодий священик, що здобув блискучу освіту в Паризькому університеті, 1532 р. приєднався до Реформації, а з 1536 р. став її лідером у Швейцарії.

Головний трактат Кальвіна – “Настанови в християнській вірі” (перше видання 1536 р., шосте й останнє прижиттєве – 1559 р.) – містить понад 100 згадок про рабів і рабство, що несуть різне смислове навантаження. Подібно до Лютера, Кальвін заперечував свободу волі, однак не обмежувався однією лише “констатацією факту”, намагаючись знайти причини та витоки цього, спираючись на Святе Письмо й авторитетних мислителів минулого. “В акті творення людина отримала велику добродію незалежної волі, але внаслідок гріха втратила її” [21]. Більше того, “людина, погано розпорядившись незалежною волею, утратила її та втратила саму себе” [21]. Отже, з часів гріхопадіння Адама “ми погані та раби гріха й нездатні ні на що, крім зла” [21]. Мислитель іронізує: “Гарна свобода – людину не змушують слугувати гріху, але вона з такою готовністю віддається йому в добровільне рабство, що пута гріха міцно пов’язують її волю” [21].

Для розкриття механізму духовного поневолення богослов розвинув положення, висунуте ще Бернаром Клервоським: “Ми перебуваємо під ярмом, що є не чим іншим, як добровільним рабством. І тому з погляду рабства ми нещасні, а з погляду волі нам немає прощення, тому що, будучи вільною, вона (воля – *Д. П.*) зробилася рабою гріха” [21]. Отже, “душа через цю добровільну необхідність і внаслідок згубної свободи утримується в рабстві та водночас залишається вільною... Вона – раба щодо необхідності й вільна стосовно волі. І що є ще дивнішим і трагічнішим, вона винна, тому що вільна, і раба за власною провинною. Так що вона раба тією мірою, у якій вільна” [21].

Отже, душа, поневолена гріхом, “жодним чином не може надихатися добром, а тим більше докладати до нього зусиль” [21]. Однак є надія на спасіння, “що цілковито залежить від милості Святого Духу” [21]. Проте люди, повернені десницею Божою на істинний шлях, повинні пам’ятати, що “звільнені від гріха, щоб стати рабами праведності (виділено мною – *Д. П.*)” [21]. У будь-якому разі, згідно з Кальвіном, свободу волі не можна приписати до числа реальних надбань людства.

Однак не тільки диявол збиває віруючих з істинного шляху, щоб вкинути їх у рабство до гріха. Кальвін звинувачує в цьому... папський престол. Аналізуючи низку папських настанов, далеких від євангельських завітів, він відзначав: “Коли люди узурпують владу над душами, вони невтомно вигадують усе нові й нові приписи та настанови, аж поки не дійдуть до останніх крайнощів” [21].

Насправді ж, на думку мислителя, великий понтифік і його прибічники “є вчителями нечестя і сповнені всілякого роду оманами” [21]. Більше того, їхня мета – “позбавити свободи нашу совість, тобто відібрати в неї плід крові Христової та мучити її, неначе жалюгідну рабину” [21]. Отже, саме в боротьбі за звільнення віруючих від рабства в папізмі як раз і полягає головний сенс Реформації.

Однак важливішим за все для нашого дослідження є “прикладний” бік учення Кальвіна, що містить погляди на рабство як соціальний інститут. Повстаючи проти папства, Кальвін усвідомлював усю серйозність своїх дій.

І природно, не бажав, аби піднята “хвиля” народного збурення набули неконтрольованого характеру. Тому як ідеолог, він доклав чимало зусиль, аби попередити серед своєї пастви можливе “бродіння” анархічного та іншого утопічного характеру.

Наприкінці трактату він наводив переконливі аргументи на захист існування чіткої соціальної ієрархії. “Деякі люди, почувши про свободу, обіцяну в Євангелії, що не визнає поміж людьми ані царя, ані вчителя, але одного лише Христа, не можуть зрозуміти, у чому полягає плід їхньої свободи, коли над ними тяжіє чиясь влада. Тому вони вважають необхідним задля спасіння, аби весь світ набув нової форми, де не буде ані судів, ані законів, ані магістратів, ані решти подібних речей, котрі, на їхню думку, перешкоджають їхній свободі (очевидно, тут ідеться про анархію – *Д. П.*)” [21]. Кальвін констатував: “Духовне царство Христа й цивільний устрій є вельми далекими одне від одного. Шукати й знаходити царство Христа встихях світу цього – ... безумство” [21].

Більше того, у 20-й главі 4-ї книги трактату мислитель недвозначно відмічає: “Духовна свобода цілком може співіснувати з громадянським рабством (виділено мною – *Д. П.*)” [21]. Узагалі ж Святе Письмо накреслює певну “межу нашої свободи: ми можемо утримуватися від неї, якщо це принесе добрі плоди” [21].

Ось чому нерідко сили небесні можуть посилати людині “нещастя, тугу та рабство..., щоб навіяти їй жагу Божого милосердя через усвідомлення своєї нужденності..., аби вона шукала втіхи, спокою та звільнення” [21]. Це – суворий, проте дієвий спосіб “учити грішника..., настановити його віддати належну пошану Богу своїм упокоренням” [21]. Очевидно, Кальвін відносив тілесне рабство до числа “зовнішніх засобів, якими користується Бог, аби привести нас до Сина Свого Ісуса Христа й зберегти в ньому” [21].

Зважаючи на вищезазначене, Кальвін наставляв віруючих зносити навіть жорстоку тиранічну владу: “Якщо вас жорстоко мучить нелюдяний правитель, чи грабує жадібний, чи обкрадає марнотратний, чи зневажає і нехтує вами недбалій..., згадаймо злочини, скоєні нами проти Бога, які, без сумніву, і караються цим бичем. І тоді ми зуміємо вгамувати своє нетерпіння сумирністю” [21]. Мислитель зазначав, що на таких можновладців рано чи пізно чекає розплата. І “хоча покарання того, хто втратив міру панування, це відомщення Боже, звідси ще не випливає, що воно дозволено та доручено нам. У нас є інша заповідь – підкорятися й терпіти” [21].

Більше того, Кальвін закликав утримуватися навіть від осуду можновладних осіб. “Ми не повинні дошукуватися, якими є ті люди, кому ми змушені підкорятися... Слід піклуватися про те, щоб не образити та не зачепити авторитету можновладних... Їхня влада повинна бути для нас сповненою величі..., хай навіть вона належить людям зовсім недостойним” [21]. У цій частині свого вчення мислитель звів “ідейний бастион” проти вільнодумства в лавах послідовників кальвінізму.

Хоч як це парадоксально, але зазначені сентенції належали перу чи не найбільшого “бунтівника” Нового часу. І зовсім лицемірно видаються вони, коли зіставити їх із “диктаторськими зазіханнями” самого Кальвіна.

Відповідно до статуту, прийнятого 20 листопада 1541 р., весь державний устрій Женеви набув суворого релігійного характеру. У місті поступово встановився режим, що був схожим на теократичну диктатуру. Самого ж Кальвіна іронічно називали “жєневським папою”. Навіть повсякденне життя містян піддавалося регламентації згідно з традиціями “войовничого пуританства”. Так, у Женеві не залишилося жодного театру, дзеркала розбивали за непотрібністю, а вишукані зачіски підлягали загальній обструкції. З інакодумцями розмова була короткою. З 1542 по 1546 рр. в Женеві ухвалено 58 смертних вироків і 76 декретів про вигнання з міста. Найбільш відомим актом розправи є страта Мігеля Сервета [22, с. 137 – 138].

Але для нас важливішим є наступне: не вбачаючи для духа людського іншої участі, окрім рабства (чи то в гріха, чи то в праведності), Кальвін у своєму вченні давав цьому феномену “зелене світло” і в земному житті.

Спробуємо тепер простежити зв’язок між висвітленою вище позицією засновника пуританства й практикою работоргівлі. Для початку варто зазначити, що Кальвін, звісно, не був ділком і тим більше не торгував “живим товаром”. Та й сама работоргівля на момент опублікування його твору ще не набула масового характеру. Проте своїми судженнями про рабство й відсутність свободи волі він *volens-nolens* дав у руки “піонерам работоргівлі” потужне

моральне підґрунтя. І дійсно, чи варто казати, що кращого ідейного фундаменту для рабства в Новий час годі й шукати.

Виходячи з логіки Кальвіна, хоч як би укріплювали африканські тубільці свої поселення, хоч як би вони боролися із жадібністю й іншими вадами, ніщо не могло б урятувати їх від рабства. Крім того, яке б добре виховання не здобув майбутній работоргівець, як би він не був забезпечений, він усе одно стане тим, ким повинен стати. Ті й інші тільки зіграють відведені для них ролі в п'єсі під назвою "Буття". За Кальвіном, кожен повинен змиритися зі своєю участю й утримуватися від спроб її змінити.

Століттям пізніше, коли работоргівля й рабство в Новому Світі були "в самому розпалі", протестанти взяли в цих процесах найактивнішу участь. Спираючись на відомі нам концептуальні засади протестантської моралі та долучивши уяву, спробуємо відтворити логічні розмірковування "правовірного пуританина", який зважувався на ризиковану авантюру:

◆ ознакою того, що людину обрано Богом, є успіх у земному житті, у т. ч. багатство. Звідси в пуритан і така жага до накопичення статків, які до того ж не витрачалися на предмети розкоші, а йшли на зміцнення бізнесу;

◆ "трикутна торгівля" в цілому й работоргівля зокрема були одними з найприбутковіших способів швидкого збагачення;

◆ Кальвін та його наступники схвально ставилися до інституту рабства й не піддавали сумніву його право на існування.

Отже, маючи хоч найменшу можливість долучитися до такої справи, чимало пуритан йшло на це без вагань. На наш погляд, знаменним є той факт, що 1619 р. першу партію африканських невольників до Північної Америки доправило судно з Нідерландів – країни, де перемогла Реформація. Окрім того, у подальшому протестантські лідери внесли свою лепту і в ідеологічне обґрунтування рабовласництва й работоргівлі. Відзначилися на цьому поприщі, зокрема, Ричард Бакстер із працею "Християнський наставник" (1673) і Коттон Мезер (його трактат "Християнізований негр" побачив світ 1706 р.) [8, с. 179 – 180]. Вони відстоювали тезу, що гармонізації взаємин панів і рабів сприяє навернення останніх до християнства. І буцімто саме для цього сили небесні створили в Новому Світі відповідні умови.

Не гребуючи відвертою соціальною демагогією, чимало священиків із різних протестантських конфесій самі експлуатували невольницьку працю. Так, уже в XIX ст. в Південній Кароліні (США) приблизно 40% баптистських священнослужителів були офіційно визнані рабовласниками, а 1000 представників методистського духовництва використовували в господарстві працю в середньому 10 рабів кожен [8, с. 189].

Таким чином, боротьба за духовне (і значною мірою – соціальне) звільнення народу від гніту папської теократії парадоксальним чином поєднувались у Кальвіна з обґрунтуванням рабства через категоричне заперечення свободи волі, а отже – зі схвальним (у цілому) ставленням до поневолення людини людиною.

Судження цього видатного діяча щодо проблеми рабства, викладені в трактаті "Настанови в християнській вірі", посіли важливе місце в системі апології невольництва й надихнули наступні покоління пуритан на створення жадливої системи гноблення африканців у путях трансатлантичної работоргівлі й американського рабовласництва, що проіснувала кілька століть.

Проведене дослідження свідчить, що порушена проблема потребує подальшого вивчення. Адже цілеспрямоване опрацювання творчої спадщини релігійних лідерів різних часів і народів на предмет апології певних соціальних і політичних явищ уможливить, на наш погляд, суттєво збагатити уявлення про природу багатьох суспільних процесів минулого і сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Догналиты призывают ввести войска в Украину, если та подпишет ассоциацию с ЕС [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ictv.ua/ru/index/read-news/id/1492248>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 15.10.13.

2. Бэрд Ч. Реформація XVI века в её отношении к новому мышлению и знанию / Ч. Бэрд; [пер. Е. А. Звягинцева; под ред. и с предисл. Н. И. Кареева]. – СПб.: Тип. Гершуна. Офицерская, 10, 1897. – 362 с. – (Культурно-историческая библиотека).

3. Лортц Й. История Церкви, рассмотренная в связи с историей идеи [Электронный ресурс] / Йозеф Лортц. – Режим доступа: http://agnuz.info/tl_files/library/books/church_history/index.htm. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 21.09.13.

4. Вильямс Э. Капитализм и рабство / Э. Вильямс; сокр. пер. с англ. Р. А. Розенталь. – М.: Изд-во иностр. лит., 1950. – 215 с.
5. Аптекер Г. История афро-американцев: современная эпоха / Г. Аптекер; под ред. и со вступ. ст. А. П. Королевой; [сокр. пер. с англ. Н. Ф. Паисова и Г. Н. Санникова]. – М.: Прогресс, 1975. – 280 с.
6. Фостер У. З. Очерк политической истории Америки: пер. с англ. / Уильям З. Фостер. – М.: Изд-во иностр. лит., 1953. – 919 с.
7. Григулевич И. Р. Крест и меч: католическая церковь в Испанской Америке XVI–XVIII вв. / И. Р. Григулевич. – М.: Наука, 1977. – 295 с.
8. Кислова А. А. Религия и церковь в общественно-политической жизни США первой половины XIX в. / А. А. Кислова; отв. ред. И. А. Белявская. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
9. Галенко О. І. Українська Колумбіана: работоргівля генуезької Кафи XIII–XV ст. і початки модерного колоніалізму / О. І. Галенко // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: зб. наук. пр. пам'яті д-ра іст. наук, проф. Пархомчука Станіслава Максимовича. – К., 2007. – С. 115 – 144.
10. Долід В. В. Поширення рабства та работоргівлі на західному узбережжі Африки у міждержавних стосунках Великої Британії та Португалії (кінець XIX – початок XX ст.) / В. В. Долід // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – № 11 (222), ч. I: Історичні науки. – С. 5 – 14.
11. Писаний Д. М. Позиція католицької церкви стосовно поневолення африканців та трансатлантичної работоргівлі (друга половина XV – кінець XIX ст.) / Д. М. Писаний // Вісн. Черкас. ун-ту (Серія „Історичні науки“). – 2011. – Вип. 202, ч. IV. – С. 105 – 112.
12. Писаний Д. Булли “Dum Diversas” та “Pontifex Romanus” і початок обґрунтування рабства католицькою церквою / Денис Писаний // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 64-ї Міжнар. наук. конф., (м. Харків, 22 квіт. 2011 р.). – Х., 2011. – С. 301 – 302.
13. Писаний Д. М. Сутність рабства в трактуванні Мартина Лютера та “світанкова зоря” трансатлантичної работоргівлі / Писаний Д. М. // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : ст. та матеріали III Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. Г. Л. Бондаревського (3 – 4 квіт. 2012 р., м. Луганськ) / під ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ, 2012. – С. 456 – 460.
14. Dum Diversas [Electronic resource]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Dum_Diversas. – The title screen. – Date of treatment: 06.03.10.
15. Full text of his Papal Bull Pontifex Romanus in English translation [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nativeweb.org/pages/legal/indig-romanus-pontifex.html>. – The title screen. – Date of treatment: 07.03.10.
16. Писаний Д. М. Рабство в “ідеальному” обществі Томаса Мора / Денис Писаний // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 63-ї Міжнар. наук. конф. молодих вчених (м. Харків, 23 квіт. 2010 р.). – Х., 2010. – С. 272–273.
17. Писаний Д. Феномен рабства в політичному вченні Томаса Гоббса / Денис Писаний // Каразінські читання (історичні науки): тези доп. 65-ї Міжнар. наук. конф., (м. Харків, 20 квіт. 2012 р.). – Х., 2012. – С. 55 – 56.
18. Ла Бозси Э. Рассуждение о добровольном рабстве [Электронный ресурс] : отрывок из трактата ... / Этьен де Ла Бозси; пер. Ф. А. Коган-Бернштейн. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XVI/1560-1580/Voesi/text1.htm>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 25.09.13.
19. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Бенедикт Спиноза ; [пер. с лат. М. Лопаткина]. – Минск : Литература, 1998. – 528 с.
20. Лютер М. О рабстве воли [Электронный ресурс] / Мартин Лютер. – Режим доступа: http://krotov.info/library/12_1/lut/er_01.htm. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 05.09.13.
21. Кальвин Ж. Наставления в христианской вере [Электронный ресурс] / Жан Кальвин. – Режим доступа: <http://jeancalvin.ru/institution/4/20/>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 06.09.13.
22. История средних веков: в 2 т.: учебник / под ред. С. П. Карпова. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 2000 Т. 2: Раннее новое время. – 2000. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Писаний Денис Михайлович – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: проблеми історії та ідеології рабства й работоргівлі XV – XIX ст.